

Cercles

Revista
d'Història
Cultural

27
—
2024

UNIVERSITAT DE
BARCELONA

Cercles

Revista
d'Història
Cultural

27
—
2024

UNIVERSITAT DE
BARCELONA

Edicions

DIRECCIÓ

Jordi Casassas (Universitat de Barcelona)

CONSELL DE REDACCIÓ

Dra. Teresa Abelló, Universitat de Barcelona
Dr. Ferran Archilés, Universitat de València
Dra. Helena Buffery, University College Cork
Dr. Giovanni C. Cattini, Universitat de Barcelona
Dra. Marta García Carrión, Universitat de València
Dr. Albert Ghanime, Universitat de Barcelona
Dra. Francisca Lladó Pol, Universitat de les Illes Balears
Dra. Maria Llobart Huesca, Université Paul Valéry Montpellier
Dr. Marimon Antoni, Universitat de les Illes Balears
Dr. Stéphane Michonneau, Université de Lille
Dr. Carles Santacana, Universitat de Barcelona

COMITÈ ASSESSOR

Dr. Joseba Agirreazkuenaga, Euskal Herriko Unibertsitatea
Dr. Paul Aubert, Université Aix-En-Provence
Dr. Norbert Bilbeny, Universitat de Barcelona (UB)
Dra. Paula Bruno, Consejo Nacional de Investigaciones Científicas y Técnicas,
Argentina (CONICET)
Dr. Jesús Contreras, Universitat de Barcelona (UB)
Dr. Òscar Costa, Univesitat de Barcelona (UB)
Dr. Elio D'Auria, Università della Tuscia (UT)
Dra. Montserrat Duch, Universitat Rovira i Virgili (URV)
Dr. Juan Francisco Fuentes, Universidad Complutense de Madrid
Dr. Jean-Louis Guereña, Université François Rabelais de Tours
Dr. Thomas S. Harrington, Trinity College in Hartford Connecticut
Dra Elena Hernández Sandoica, Universidad Complutense de Madrid
Dr. Antonis Liakos, University of Athens
Dr. Paolo Macry, Università degli Studi di Napoli Federico II
Dr. José Carlos Mainer, Universidad de Zaragoza
Dr. Michel Ostenc, Université de Angers
Dr. Antoni Riera Melis, IRCVM – Universitat de Barcelona
Dr. Octavio Ruiz Manjón, Universidad Complutense de Madrid
Dr. Ismael Saz Campos, Universitat de València
Dr. Sebastià Serra Busquets, Universitat de les Illes Balears
Dra. Susanna Tavera Garcia, Universitat de Barcelona
Dr. Joan Manuel Tresserras, Universitat Autònoma de Barcelona

Sumari

Estudis

«Apòstols dels drets absoluts»: democràcia i drets naturals a l'Espanya liberal	9
Xavier Ganell Oteiza	

Un president argentí a Barcelona: unions i oblits al voltant de la ronda del General Mitre	37
David Martínez Llamas	

El regionalismo funcional de la Dirección General de Regiones Devastadas. Continuidades y divulgación del contexto de Cataluña a través de la revista <i>Reconstrucción</i>	75
Ana Rodríguez Granell	

La censura contra <i>Els mallorquins</i> , de Josep Melià (1964-1967)	115
Antoni Marimon Riutort	

El Grec-76: el teatre com a aposta de ruptura en la Transició a Barcelona	149
Martí Alós López	

Ressenyes

Els funerals com a font d'estudi de les cultures polítiques	179
Àlex Pocino Pérez	

Homes i dones compromesos amb els llibres	185
Carles Santacana Torres	

Normes de presentació d'originals	191
--	-----

Table of Contents

Monographs and Essays

«Apostles of absolute rights»: democracy and natural rights in liberal Spain	9
Xavier Ganell Oteiza	

An Argentine president in Barcelona: unions and forgottenness around the Ronda del General Mitre	37
David Martínez Llamas	

The functional regionalism of Dirección General de Regiones Devastadas. Continuities and dissemination of the Catalan context through the journal <i>Reconstrucción</i>	75
Ana Rodríguez Granell	

Censorship against Josep Melià's <i>Els mallorquins</i> (1964-1967)	115
Antoni Marimon Riutort	

Grec-76: Theatre as a claim for rupture during the Spanish Transition in Barcelona	149
Martí Alós López	

Reviews

Funerals as a source of study of political cultures	179
Àlex Pocino Pérez	

Men and women committed to books	185
Carles Santacana Torres	

Manuscript submission guidelines	191
--	-----

ESTUDIS

«Apòstols dels drets absoluts»: democràcia i drets naturals a l'Espanya liberal¹

Xavier Ganell Oteiza

Institut Universitari Europeu

Department d'Història

Villa Salviati

Via Bolognese, 156

50139 Florència

RESUM: Al llarg de les dècades centrals del segle XIX els sectors democràtics i republicans espanyols van defensar i promoure processos de construcció de ciutadania política i socioeconòmica. Per fer-ho, un element distintiu pel que fa a la cultura política del liberalisme va ser l'ús recurrent d'un llenguatge dels drets que els entenia com a vinculats naturalment a l'home. Conceptes com el de sobirania, la defensa del dret d'associació o les diferències estratègiques dels demòcrates van estar travessades per aquest marc de referència cultural compartit i les interpretacions que se'n feren. En aquest article resseguim la trajectòria de la democràcia a l'Espanya liberal a partir de l'ús del llenguatge dels drets. Ho fem mitjançant l'experiència política i l'obra pública de Fernando Garrido Tortosa, destacat militant i propagandista de les files demorepublicanes.

PARAULES CLAU: llenguatge dels drets, moviment democràtic, sobirania, dret d'associació, Fernando Garrido Tortosa.

¹ Vull agrair les observacions dels avaluadors anònims, que, sens dubte, han contribuït a millorar el contingut de l'article. Així mateix, vull agrair els comentaris que m'han fet arribar Florencia Peyrou i Jaume Montés.

«APOSTLES of absolute rights»:
democracy and natural rights in liberal Spain

ABSTRACT: During the mid-nineteenth century, Spanish democratic and republican sectors defended and promoted processes of political and socio-economic citizenship building. In doing so, a distinctive element of the political culture of liberalism was the recurrent use of a language of rights, conceptualized as inherently linked to men. Key notions such as sovereignty, advocacy for the right of association, and strategic divergences among democrats were all influenced by this shared cultural framework and the ensuing interpretations thereof. This paper endeavours to delineate the trajectory of democracy in liberal Spain by examining the deployment of the language of rights. We do so through an analysis of the political experience and public work of Fernando Garrido Tortosa, a prominent activist and propagandist affiliated with the pro-republican faction.

KEYWORDS: language of rights, democratic movement, sovereignty, right of association, Fernando Garrido Tortosa.

Xavier Granell és investigador predoctoral al Departament d'Història de l'Institut Universitari Europeu (Florència). La seua recerca aprofundeix en les connexions entre republicanisme popular i revolució en el context de l'imperi espanyol de mitjan segle XIX. La tesi se centra en les mobilitzacions que van emergir tant al nucli de l'imperi com a les colònies del Carib i Àsia al voltant de l'any 1868.

Xavier Granell is a pre-doctoral researcher in the Department of History at the European University Institute (Florence). His research delves into the connections between popular republicanism and revolution within the context of the Spanish empire during the mid-19th century. His thesis is focused on the mobilizations that transpired in both the empire's core and its colonies in the Caribbean and Asia circa 1868.

«[...] en el estado de ilustración á que han llegado los Españoles, ya no es posible la existencia de gobierno alguno que atente á la asociacion de los ciudadanos para protegerse mutuamente; el mas lerdo sabe ya que este derecho es innato en el hombre, que no hay poder humano que pueda quitárselo, y que al que lo intentare es un deber de todos derribarle por tirano.»

ABDÓ TERRADES, *Lo que eran, y lo que son*, 1841²

«No basta consignar los derechos individuales, que podríamos llamar sociales y políticos, en la Constitución nacional: se necesita además que los pueblos comprendan todo el partido que de estos derechos pueden sacar para mejorar su condición económica y social; para resolver por la instrucción, por la asociación, por la federación de asociaciones, por la acción de los municipios y la federación de estos, los problemas de la producción, de la distribución y consumo de la riqueza, del crédito y hasta de la recíproca y universal garantía del libérrimo ejercicio de los derechos individuales contra los abusos del poder.»

La Revolución Social, 21 de desembre de 1871

Introducció

La rellevància i els múltiples significats del llenguatge dels drets naturals al llarg de la revolució liberal a Espanya han sigut assenyalats àmpliament. Els punts de contacte i les diferències amb els liberalismes forans, les influències creuades o el «desordre social» cap al qual podria conduir fonamentar un nou règim sobre uns drets imprescriptibles —pànic generat tant o més per la pròpia experiència de

² Abdó TERRADES, *Lo que eran, y lo que son. Obsequios y agasajos hechos por los tejedores de Vich á unos hombres del pueblo*, Barcelona, Imprenta de José Matas, 1841, p. 16. A les cites textuais s'ha respectat la grafia original.

mobilització social a les dècades de 1820 i 1830, que pels contactes, estades i lectures franceses i angleses—, són aspectes posats en valor a l'hora de fer una aproximació a la consolidació d'un liberalisme post-revolucionari.³ A continuació posarem el focus en els sectors polítics que, enfront d'aquest liberalisme d'ordre, van continuar fent ús del llenguatge dels drets durant les dècades centrals del segle XIX. En síntesi, l'objectiu és analitzar la consolidació i l'evolució del moviment democràtic i republicà a partir d'un marc de referència cultural plural i conflictiu com va ser el llenguatge dels drets naturals. Per fer-ho utilitzarem l'estratègia biogràfica de resseguir els camins de Fernando Garrido Tortosa (1821-1883). Veurem com, a través de la reapropiació d'aquest marc de referència, es va vehicular un projecte democràtic de ciutadania oposat a la cultura liberal hegemònica i al procés de «sacralització de la propietat» consolidat amb l'Estat liberal.⁴

L'article està estructurat en tres apartats. El primer tracta de la relació entre la democràcia i el liberalisme progressista. Situem la Revolució de 1854 com una cruïlla en almenys una part dels sectors democràtics entre els quals es troba Fernando Garrido. A més, explorem els significats del concepte de sobirania i la seua relació amb les nocions d'individu i comunitat. Pel que fa al segon apartat, ens detindrem en el dret d'associació. En termes generals, al llarg del segle XIX la democràcia va concebre el procés de construcció de ciu-

3 Isabel BURDIEL, «Morir de éxito: el péndulo liberal y la revolución española del siglo XIX», *Historia y Política*, núm. 1, 1999, pp. 181-203; María C. ROMEO, «Lenguaje y política del nuevo liberalismo: moderados y progresistas, 1834-1845», *Ayer*, núm. 29, 1998, pp. 37-62.

4 Rosa CONGOST, *Tierras, leyes, historia: Estudios sobre «la gran obra de la propiedad»*, Barcelona, Crítica, 2007. Sobre la història biogràfica, vegeu Isabel BURDIEL i Roy FOSTER (eds.), *La historia biográfica en Europa: Nuevas perspectivas*, Saragossa, Institución Fernando el Católico / Diputación de Zaragoza, 2015; Isabel BURDIEL, «Historia política y biografía: más allá de las fronteras», *Ayer*, núm. 93, 2014, pp. 47-83. Vegeu la relació entre els marcs de referència cultural i la biografia a María SIERRA, «La cultura política en el estudio del liberalismo y sus concepciones de representación», dins M. PÉREZ LEDESMA i M. SIERRA, *Culturas políticas: teoría e historia*, Saragossa, Institución Fernando el Católico, 2010, pp. 233-261.

tadania com l'assoliment de l'autonomia individual i col·lectiva, però, a més, els sectors radicals i socialistes posaren el focus en les necessitats de garantir determinades formes d'autonomia material per fer efectiu aquest ideal. En aquest camí ens trobarem amb les interaccions entre progressisme, democràcia i moviment obrer; les diferències i els debats a l'interior de la democràcia als anys cinquanta i seixanta; i els processos de canvi sociolaboral a mitjan segle. Per acabar, ens endinsarem de passada en la vida política de l'Espanya posterior a la Revolució de 1868 per veure com es va fer ús del llenguatge dels drets naturals en múltiples direccions en un moment de mobilització, expansió de les llibertats polítiques i guerra colonial.

Fernando Garrido va néixer a Cartagena l'any 1821 en una família de tradició liberal vinculada a la marina. En traslladar-se a Cadis a finals dels anys trenta, es va polititzar amb el grup fourierista més destacat del moment. A mitjan dècada de 1840 va arribar a Madrid i va iniciar una llarga relació amb figures com Sixto Cámara o Federico C. Beltrán, amb qui va promoure periòdics per difondre les idees socialistes. Així mateix, es va convertir en un destacat pensador i activista del republicanisme, defensant per vies legals i clandestines la República federal, els drets naturals i un projecte socioeconòmic que imaginava una societat de petits productors independents. L'exili i la conspiració el van posar en contacte amb líders europeus i va acabar formant part del Comitè Central Democràtic Europeu, encapçalat per Giuseppe Mazzini. Exponent d'un ideal romàntic i revolucionari, va viure en moviment constant per Espanya i Europa. Va sobreviure gràcies al pinzell i la ploma.⁵

5 Pere GABRIEL, *Fernando Garrido Tortosa: Agitació i escriptura política. La pulsio cooperativista*, Barcelona / Valls, Fundació Roca i Galès / Cossetània, 2019; Florencia PEYROU i Manuel PÉREZ LEDESMA, «Fernando Garrido: historiador y testigo de la España isabelina», dins F. GARRIDO, *La España contemporánea*, Pamplona, Ugoiti, pp. VI-CVIII; Eugenio MARTÍNEZ, *Fernando Garrido. Su obra y su tiempo*, Cartagena, Instituto de Estudios Carta-

Sobirania individual i popular a la República Democràtica

La consolidació de l'Estat liberal en la dècada oberta després de la mort de Ferran VII va suposar la conformació d'un liberalisme post-revolucionari que es distanciava del que li havia donat nom a principis de segle: el primer liberalisme encarnat en la facció amb el mateix nom a les Corts de Cadis. Aquest liberalisme gadità va estar influït doctrinalment pel jusnaturalisme racionalista anglofrancès i la cultura constitucional elaborada per autors com Locke, Rousseau, Montesquieu o Sieyes. Tot i això, aquest llenguatge dels drets naturals no va trobar una plasmació directa al text constitucional.⁶ Durant el procés revolucionari iniciat l'any 1820, la Constitució de 1812 es va convertir en un «mite emancipador» i va actuar com a catalitzador de la mobilització ciutadana.⁷ Els liberals exaltats van fer ús del dret natural per difondre les seues interpretacions del text constitucional, elaborant discursos polítics propis recreats en la Milícia Nacional o les societats patriòtiques. Durant aquest període, dins del liberalisme exaltat es van formar diversos grups polítics —comuners, carbonaris, republicans— amb diferents graus de radicalitat i una desigual capacitat de difusió entre els sectors populars.⁸ A més, la Revolució

ginenses, 1976; Jordi MALUQUER, «Presentación», dins F. GARRIDO, *La federación y el socialismo*, Barcelona, Labor, 1975, pp. 7-42.

6 Joaquín VARELA, «La Constitución de Cádiz y el liberalismo español del siglo XIX», *Revista de las Cortes Generales*, núm. 10, 1987, pp. 27-109.

7 Isabel BURDIEL i María C. ROMEO, «Viejo y nuevo liberalismo en el proceso revolucionario, 1808-1844», dins P. Preston i I. SAZ (eds.), *De la revolución liberal a la democracia parlamentaria. Valencia (1808-1975)*, València / Madrid, Universitat de València / Biblioteca Nueva, 2001, pp. 75-92.

8 Jordi ROCA, *La Barcelona revolucionària i liberal: exaltats, milicians i conspiradors*, Lleida, Pagès / Fundació Noguera, 2011; Jordi ROCA, «La cultura constitucional del Trienni i el discurs sobre el ciutadà liberal», *Cercles: Revista d'Història Cultural*, núm. 11, 2008, pp. 60-76; Jordi ROCA, «¿Hubo republicanos en el Trienio Liberal? Historia, moral y federalismo en el discurso republicano del primer liberalismo», *Revista de Estudios Políticos*, núm. 156, 2012, pp. 85-123; María C. ROMEO, *Entre el orden y la revolución: La formación de*

de 1820 no es limitaria a la metròpoli espanyola, sinó que es projectaria a escala global obrint un cicle insurreccional que va tindre com a nucli l'Europa meridional.⁹

Aquesta experiència de politització i mobilització popular tindrà un ressò important a la dècada de 1830.¹⁰ Amb una forta influència del republicanisme nord-americà i francès i dels moviments radicals i socialistes europeus, els sectors democràtics actuaren vinculats a les seues respectives realitats locals amb un projecte polític de reordenació republicana i federal. En un context de mobilització revolucionària, entre 1840 i 1843 van emergir periòdics com *El Huracán*, *El Peninsular*, *El Guindilla* o *El Republicano*, a l'entorn dels quals s'articulaven els grups republicans.¹¹ El final de l'experiència de revolució democràtica d'aquests anys, seguit d'una forta repressió encapçalada pel liberalisme moderat a partir de 1843, aturarà el naixement

la burguesía liberal en la crisis de la monarquía absoluta, Alacant, Instituto de Cultura «Juan Gil-Albert», 1993.

9 Maurizio ISABELLA, *Southern Europe in the Age of Revolutions*, Princeton, Princeton University Press, 2023; Juan Luis SIMAL, *La era de las grandes revoluciones en Europa y América (1763-1848)*, Madrid, Síntesis, 2020; Jorge LUENGO i Pol DALMAU, «Writing Spanish history in the global age: connections and entanglements in the nineteenth century», *Journal of Global History*, núm. 13, 2018, pp. 415-445.

10 María C. ROMEO, «La sombra del pasado y la expectativa de futuro: “jacobinos”, radicales y republicanos en la revolución liberal», dins Ll. ROURA i I. CASTELLS (eds.), *Revolución y democracia: El jacobinismo europeo*, Madrid, Ediciones del Otro, 1995, pp. 107-138; Anna M. GARCIA ROVIRA, «Radicalismo liberal, republicanism y revolución (1835-1837)», *Ayer*, núm. 29, 1998, pp. 63-90.

11 Florencia PEYROU, *El republicanismo popular en España, 1840-1843*, Cadis, Servicio de Publicaciones de la Universidad de Cádiz, 2002; Florencia PEYROU, *Tribunos del pueblo: Demócratas y republicanos durante el reinado de Isabel II*, Madrid, CEPCE, 2008; José A. PIQUERAS, «Detrás de la política. República y federación en el proceso revolucionario español», dins M. CHUST i J. A. PIQUERAS (eds.), *Republicanos y repúblicas en España*, Madrid, Siglo XXI, 1996, pp. 1-44; Jaume GUILLAMET, *Abdon Terradas: Primer dirigent republicà, periodista i alcalde de Figueres*, Figueres, Institut d'Estudis Empordanesos, 2000; Josep SOLER VIDAL, *Abdó Terrades: Primer apòstol de la democràcia catalana (1812-1856)*, Barcelona, La Magrana, 1983.

d'una cultura republicana espanyola amb capacitat per impugnar tant políticament com econòmica el règim «liberal-oligàrquico, transaccionista y tendente al capitalismo, con que se había resuelto el periodo revolucionario».¹²

Una de les conseqüències de l'impacte del cicle revolucionari obert al voltant de 1848 a Espanya serà la formació d'un front democràtic i republicà l'any 1849 agrupat entorn del Partit Democràtic.¹³ En la llavor del Partit, el *Manifiesto progresista democrático*, s'inclouen tant una declaració dels drets que garanteixen l'existència de l'individu i l'exercici de les seues facultats emanades de la *llibertat* i la *igualtat*, com el reconeixement de la sobirania nacional entesa com «la *unidad intrínseca de todos los poderes*, como emanados en su origen del pueblo».¹⁴ En 1850 una figura destacada de les sensibilitats socialistes dins les files republicanes, Fernando Garrido, faria menció de la relació del Partit Democràtic amb el progressisme, els interessos dels vells partits i les tasques de la democràcia incipient. Dels partits existents, el progressista era el «representante de los privilegios de la clase media en general», als quals no reconeixia la representació de cap dret en negar el «reconocimiento y ejercicio de los derechos de las masas». Així, tots els vells partits representarien els interessos «de una clase» o «de una parte de la sociedad», tot i que per arribar al poder feren ús del «manto sagrado que podría legitimar

12 Román MIGUEL, *La pasión revolucionaria: Culturas políticas republicanas y movilización popular en la España del siglo XIX*, Madrid, CEPC, 2007, pp. 129-130.

13 Eiras ROEL, *El Partido Demócrata español, 1849-1873: Los primeros demócratas*, Madrid, Ediciones 19, 2015 (1a ed.: 1961), pp. 144-153; Florencia PEYROU, «1848 et le Parti démocratique espagnol», *Le Mouvement Social*, núm. 234, 2011, pp. 17-31; Ignacio GARCÍA DE PASO, «El 1848 español. ¿Una excepción europea?», *Ayer*, núm. 106, 2017, pp. 185-206.

14 Reproduït a Miguel ARTOLA, *Partidos y programas políticos, 1808-1936*, vol. II, *Manifiestos y programas políticos*, Madrid, Alianza, 1991, pp. 37-44.

sus pretensiones»: parlar en nom del poble.¹⁵ El progressisme havia abandonat l'interès popular en benefici de la «clase media, única favorecida y que ha sacado ventajas materiales de la revolución».¹⁶ Com a conseqüència, aquells anys eren els de la «desorganización del gran partido liberal». Era necessària una reorganització democràtica del Partit Progressista o, més aviat, «la constitución de un nuevo partido progresista democrático» que tornés a hissar «la bandera del derecho de todos».¹⁷

La Revolució de 1854 permetrà l'emergència pública d'una part important del republicanisme.¹⁸ En aquests anys, l'èmfasi de la propaganda democràtica residirà en la contraposició entre monarquia i sobirania nacional. Garrido entenia que la Revolució de juliol havia baixat «el trono a los pies del Pueblo» i, ahora, el poble havia depositat la seua confiança en la figura d'Espartero, qui s'havia convertit en un «hombre del Pueblo por nacimiento y por principios, el símbolo de la democracia».¹⁹ La figura d'Espartero es va associar popularment amb:

[...] la destrucción de los abusos, la abolición de las quintas, de todas las contribuciones indirectas que pesan casi exclusivamente sobre el pueblo trabajador, la completa descentralización de las administracio-

15 Fernando GARRIDO, *Propaganda democrática: Instrucción política del pueblo. Derrota de los viejos partidos. Deberes y porvenir de la democracia española*, 2a ed., Madrid, Imprenta de Andrés Peña, 1850, pp. 5-7.

16 Sobre les diferències entre les «classes mitjanes» progressistes i moderades, vegeu María C. ROMEO i Jesús MILLÁN, «Liberals i burgesos allora? Els "respectables" en la nació liberal», dins *Josep Fontana: Història i projecte social. Reconeixement a una trajectòria*, Barcelona, Crítica, 2004, pp. 925-940.

17 Fernando GARRIDO, *Propaganda democrática: Instrucción política del pueblo*, pp. 10-15.

18 Vegeu, per exemple, el cas de Lleida a Manuel LLADONOSA i Josep M. PONS, «Els camins cap al republicanisme abans de 1868. L'exemple lleidatà», *Afers*, núm. 78, 2014.

19 Fernando GARRIDO, *Espartero y la revolución*, 3a ed., Madrid, Imprenta de Tomás Núñez Amor, 1854, pp. 19-20.